

ISAIAH BERLIN
RUSKI MISLECI

prevedla Urša Zabukovec

VSEBINA

Avtorjev predgovor	11
Urednikov predgovor k angleški izdaji	12
AILEEN KELLY: CELOVITA VIZIJA	19
RUSIJA IN LETO 1848	31
JEŽ IN LISICA	54
HERCEN IN BAKUNIN O SVOBODI POSAMEZNIKA	119
IZJEMNO DESETLETJE	153
1 Rojstvo ruske inteligence	153
2 Nemški romantizem v Peterburgu in Moskvi	174
3 Visarion Belinski	188
4 Aleksander Hercen	227
NARODNIŠTVO	254
TOLSTOJ IN RAZSVETLJENSTVO	285
OČETJE IN SINOVI	310
Turgenjev in zagate liberalizma	310
Dopolnilo	355
Urša Zabukovec	
ISIAH BERLIN IN RUSKA INTELEKTUALNA TRADICIJA	357

Посвящается Дереку Оффорду и Татьяне Поздняковой

sine quibus non

AVTORJEV PREDGOVOR

Eseje, zbrane v tej knjigi (prvi od štirih), sem pisal ali pa bral kot predavanja ob različnih priložnostih v razponu tridesetih let, zato so tematsko manj enoviti, kot pa bi bili, če bi si jih zamislil kot nekakšno celoto. Hvaležen sem uredniku, doktorju Hernyju Hardyju, za njegovo vero v smiselnost obuditve teh tekstov, za natančnost in vztrajnost, s katero je skušal odpraviti (kolikor je to sploh mogoče) pomanjkljivosti, kot so nedoslednost, nenatančnost in nejasnost. Za tiste, ki so ostale, sem seveda v celoti odgovoren sam.

II

Veliko sem dolžan tudi doktorici Aileen Kelly, avtorici predgovora. Hvaležen sem ji za njen prodoren in sočuten pristop do celotne tematike in načina, kako jo obravnavam, pa tudi za to, da je – ob vseh svojih obveznostih – preverila in mestoma popravila nenatančne navedke in preveč svobodne prevode. Njena aktivna podpora me je skorajda prepričala, da je ta knjiga vredna tako velikega intelektualnega napora. Le upam lahko, da bo rezultat upravičil ves čas in vso energijo, ki sta ju skupaj z urednikom vložila v njeno pripravo.

Mnogi izmed teh esejev so bili pravzaprav predavanja, namenjena široki publiki, brez vnaprej pripravljenega teksta. Osnova tukaj objavljenih tekstov so transkripcije predavanj oziroma zapiski, kar seveda pušča sledi tudi na njihovem stilu in strukturi, česar se dobro zavedam.

Prvotnih tekstov načeloma nisem spreminjal: nisem jih revidiral pod vplivom pozneje nastalih tekstov o zgodovini idej v Rusiji devetnajstega stoletja, saj ni, kolikor vem, temeljnih tez mojih esejev na laž postavilo nobeno delo s tega področja (ki je redko predmet zanimanja). Seveda pa se glede tega lahko motim; in če je tako, bi rad zagotovil bralcu, da je to posledica moje nevednosti, ne pa prepričanosti v absolutno pravilnost lastnih stališč.

Če ti eseji že imajo kakršnokoli rdečo nit, potem je to temeljno nezaupanje do slehernega prilaščanja s strani kogarkoli absolutne vednosti o dejstvih ali načelih na kateremkoli področju človekovega bivanja.

UREDNIKOV PREDGOVOR K ANGLEŠKI IZDAJI

[...] nadležen uredniški aparat, ki je očitno – čeprav brezupno – namenjen temu, da balzamira najbolj živahne sodobne zgodovinarje [...]

Nicholas Richardson¹

12

To je eden izmed štirih zvezkov, ki sem jih od srede sedemdesetih let do leta 1980 zbiral in pripravljajal za ponovno izdajo; v njem je zbrana večina zajetnejših in že objavljenih esejev Isaiaha Berlina, ki do zdaj še niso bili dostopni v obliki zbranih del.² Številna njegova dela so bila raztresena po različnih, dostikrat težko dostopnih mestih, večina je bila razprodanih in le redka so doživela ponatis.³ Z omenjenimi zvezki je Berlinovo delo postalo dostopnejše, obsežnost, domet in globina njegovega pisanja so presenetili mnoge bralce, avtorjev sloves pa se je zaradi tega, kot je tudi sam velikodušno priznal, povečal.

Od takrat sem uredil še dvanajst Berlinovih knjig, ki vključujejo tudi gradivo, ki prej še ni bilo objavljeno. Nekatere izmed njih, ki jih omenjam spodaj, imajo stične točke s pričujočo izdajo. Več Berlinove zapuščine je dostopne v *The Isaiah Berlin Virtual Library*,⁴ kjer je moč najti tudi tekste o Rusiji.

Zbirka *Ruski misleci* vsebuje deset esejev o ruski literaturi in misli devetnajstega stoletja. Eseji so bili prvotno objavljeni v naslednjih izdajah:

»Rusija leta 1848« v *Slavonic Review* 26 (1948);

»Jež in lisica«, v skrajšani obliki kot »Historični skepticizem L. Tolstojaka«, v *Oxford Slavonic Papers* 2 (1951); esej dopolnjen in ponatisnjen pod

1 Iz recenzije prve izdaje *Ruskih mislecev*, *New Society*, 19. januar 1978, str. 142.

2 Ta knjiga je prvič izšla v Londonu in New Yorku leta 1978. Preostale knjige so naslednje: *Concepts and Categories: Philosophical Essays* (London 1978; New York 1979), *Against the Current: Essays on the History of Ideas* (London 1979; New York 1980) ter *Personal Impressions* (London 1980; New York 1981; druga, razširjena izdaja: London 1998; Princeton 2001).

3 *Four Essays on Liberty* (Oxford 1969; New York 1970), zdaj del *Liberty* (Oxford in New York 2002), ter *Vico and Herder: Two Studies on the History of Ideas* (London in New York 1976), zdaj del *Three Critics of the Enlightenment* (London in Princeton 2000). Druge zbirke so izšle samo v prevodih.

4 Spletna stran: <http://berlin.wolf.ox.ac.uk/>.

sedanjim naslovom (London 1953: Weindenfeld and Nicolson; New York 1953: Simon and Schuster);

»Hercen in Bakunin o svobodi posameznika« v *Continuity and Change in Russian and Soviet Thought*, Ernest J. Simmons (ur.) (Cambridge, Massachusetts 1955: Harvard University Press);

»Izjemno desetletje«: predavanje na University College London v okviru Northcliffe Lectures za leto 1954, pozneje istega leta predvajano na tretjem programu radia BBC pod naslovom *A Marvellous Decade* (*Encounter* 4, number 6, junij 1955; 5, number 11, november 1955; 5, number 12, december 1955; 6, number 5, maj 1956);

Esej »Narodništvo« je bil objavljen kot uvod v delo Franca Venturija *Roots of Revolution* (London 1960: Weidenfeld and Nicolson; New York 1960: Knopf); *Encounter* 16, number 2, julij 1960;

»Tolstoj in razsvetljenstvo«: predavanje PEN Hermon Ould Memorial Lecture za leto 1960; *Encounter* 16, number 2, februar 1961; pozneje tudi v *Mightier than Sword* (London 1964: Macmillan);

»Očetje in sinovi: Turgenjev in zagate liberalizma«: predavanje Romans Lecture za leto 1970, esej objavljen v Oxfordu leta 1972 (Clarendon Press), popravljen in ponatisnjen leta 1973; *New York Review of Books* (18. oktobra, 1. in 15. novembra 1973); tudi kot uvod v: Ivan Turgenjev, *Fathers and Sons* (prev. Rosemary Edmonds, Harmondsworth 1975: Penguin).

Hvaležen sem urednikom, da so mi dovolili ponatis teh esejev. Nekatere odlomke, večinoma prevode, je Berlin za to izdajo še enkrat pregledal: njegovi prvotni prevodi, s katerimi je izvirnik nekoliko priredil, ne da bi spremenil njegovo bistvo, so bili mestoma tudi po zelo ohlapnih kriterijih kar preveč svobodni. Če se je kak navedek ponavljal v več esejih, smo ga odstranili oziroma zamenjali z drugim. Razen nujnih popravkov in vključitev manjkajočih sklicevanj so teksti v prvi izdaji te knjige objavljeni v prvotni obliki. Tematskih ponovitev in komentarjev tedaj aktualnih dogodkov v sedanjiku nismo spreminjali. Eseji »Izjemno desetletje«, »Narodništvo« ter »Tolstoj in razsvetljenstvo« ostajajo brez opomb, deloma tudi zato, ker nismo našli virov vseh navedkov, ki jih vsebujejo.

Enako strategijo smo uporabili v pričujoči izdaji,⁵ z eno pomembno izjemo. Od leta 1978 do danes je meni in drugim uspelo izslediti vire velike večine (čeprav ne čisto vseh) navedkov. Ob ponovni izdaji knjige v Penguin Classics sem dobil priložnost, da dodam manjkajoče informacije, tako da so zdaj s tega vidika vsi eseji usklajeni. Hvaležen bom za vsako pripombo glede virov, ki mi jih ni uspelo izslediti, čeprav menim, da je precej »navedkov«, pri katerih še vedno ni navedenega vira, v resnici bolj parafraz, zato sem v nekaterih primerih – upoštevaje Berlinovo prakso pri prvi izdaji knjige – narekovaje kar umaknil, sploh tam, kjer je povezava med interpretacijo izvirnika in izvirnikom zgolj približna.

Nekateri kritiki se ne strinjajo z dodajanjem opomb v esejih, ki so bili prvotno objavljeni brez njih. Kot moto svojemu uvodu sem navedel mnenje Nicholasa Richardsona; v nekoliko drugačnem kontekstu pa je Stefan Collini v zvezi z »nekoliko zanikrnim stanjem [Berlinovih] esejev« pripomnil, da bi dodajanje virov in opomb »nekaj zelo osebnega, z značilnim slogom, spremenilo v nekaj, kar je videti konvencionalno in pedantno«. ⁶ Na te kritike sem se odzval v Berlinovem delu *Izvori romantike (Roots of Romanticism)*.⁷ Moj glavni protiargument je ta, da je bil Berlin sam zelo naklonjen opombam in jih je celo sam uporabil v štirih esejih pričujoče knjige; verjetno bi jih uporabil tudi v preostalih tekstih, če bi si le malo bolj natančno beležil vire, iz katerih je črpal navedke v esejih, ki so imeli prvotno obliko predavanja in niso bili namenjeni objavi. Iska-

5 Tako smo recimo komentarje v zvezi s Sovjetsko zvezo pustili v sedanjiku.

6 Recenzija dela *The Proper Study of Mankind* v *The Times Literary Supplement*, 22. avgusta 1997, str. 3.

7 London in Princeton 1999, str. 148–150, pa tudi v komentarjih glede Berlinove ventrilokvistične prakse »polnavedkov« (prav tam, str. xiv–xv). V *Ruskih mislecih* je precej osupljivih primerov takšnega površnega navajanja, ki ga nerad popravljam – pa čeprav samo zato, ker je tako »polnavajanje« postalo precej razširjena praksa –, zato sem se omejil na navajanje natančnejšega prevoda v opombah. Polnavedek (če sploh) iz Hercena v knjigi *Moč idej (The Power of Ideas)*, str. 10), »Kje je pesem, preden jo zapojejo?«, ki ga Berlin navaja tudi v delu *Svoboda in njeno izdajstvo (Freedom and Its Betrayal)*, London 2002, str. 60), je ovekovečen v naslovu romana Justina Cartwrighta o odnosih med Berlinom in Adamom von Trottom *Pesem, preden jo zapojejo (The Song Before It Is Sung)*, London 2007). V prvem delu trilogije Toma Stopparda *Breg utopije (The Coast of Utopia)* se ta misel spremeni v »Kje je pesem med petjem?« (*Shipwreck*, London 2002, str. 100). Hercen pa se je v resnici vprašal »Kaj je namen pesmi, ki jo poje pevec?«. To vprašanje se seveda razlikuje od vseh omenjenih.

nju virov sem namenil ogromno časa tudi z željo, da bi drugim to delo prihranil. Zato se za opombe, ki sem jih dodal, ne mislim opravičevati, kvečjemu obžalujem, da to ni bilo storjeno že pred tridesetimi leti. Sklicevanja bodo znanstvenikom omogočila, da bodo lahko bolje sledili Berlinovi intelektualni misli, meni pa so pomagala odstraniti številne napake, tako v glavnem besedilu kot v opombah – napake, ki jih je Berlin v uvodu nekoliko premilo poimenoval »nenatančni navedki in preveč svobodni prevodi«.

15

Prizadeval sem si, da bi to zbirko esejev naredil bralcu prijaznejšo tudi z nekaterih drugih vidikov. Tako sem za bralce, ki ne znajo ustreznih jezikov, v opombah dodal podrobnosti angleškega prevoda citiranih del, pa tudi prevode številnih francoskih odlomkov, ki prej niso bili prevedeni. Jason Ferrell je velikodušno sestavil slovarček imen po vzoru tistega, ki ga je ustvarila Helen Rappaport v *Sovjetski um (The Soviet Mind)* (in določeno gradivo od nje tudi prevzel); slovarček nudi bralcu osnovne informacije o (večinoma ruskih) osebah, ki jih omenja Berlin in jih širša publika morda ne pozna.⁸ V nekaterih primerih sem prišel do ugotovitev, za katere se mi je zdelo, da bi bile bralcu lahko v pomoč – navedel sem jih v oglatih oklepajih in s tem nakazal, da so urednikove.

Tisti, ki poznajo avtorjevo delo na tem področju, bodo opazili, da manjkajo tri pomembne stvari. Dve od njih sta njegova uvoda v prevođa dveh Hercenovih del. Izključili smo ju zato, ker se vsebinsko do neke mere pokrivata z dvema esejema o Hercenu, ki sta v zbirko vključena. Uvod v deli *Z onega brega in Rusko ljudstvo in socializem* je vključen v zbirko Berlinovih krajših esejev *Moč idej (The Power of Ideas, London in Princeton 2000)*; uvod v *Preteklost in razmišljanja* pa v zbirko *Proti toku (Against the Current)*. Tretja stvar je besedilo »Umetniška zavezanost: ruska zapuščina« (»Artistic Commitment: A Russian Legacy«), ki leta 1978 ni bilo dostopno, a je zdaj vključeno v zbirko *Smisel resničnosti: raziskovanje idej in njihove zgodovine (The Sense of Reality: Studies in Ideas and Their History, London 1996; New York 1997)*, ki vsebuje prej večinoma še neobjavljene eseje.

⁸ V slovenskem prevodu smo podroben slovarček, ki v izvirniku obsega trideset strani, nadomestili s kratkimi biografskimi opombami na dnu strani (op. prev.).

Berlinova naklonjenost Turgenjevu, ki je jasno izražena v eseju o Očetih in sinovih, se kaže tudi v njegovih prevodih treh del Turgenjeva – po-vesti, iger in avtobiografskih zgodb. Prevoda novele »Prva ljubezen« in igre »Mesec na deželi« sta dostopna v zbirki Penguin Classics. Zgodba »Požar na morju« je bila skupaj z Berlinovo spremno besedo objavljena pod naslovom »Pripetljaj iz življenja Ivana Turgenjeva« («An Episode in the Life of Ivan Turgenev») v *London Magazine* julija 1957 ter ponatisnjena skupaj z novelo pod naslovom *Prva ljubezen (First love)* in *Požar na morju (A Fire at Sea)* (London 1982: Hogarth Press; New York 1983: Viking).

Bralci bi morda radi poznali še druga Berlinova dela, ki so povezana s to tematiko, a jih nismo vključili v pričujočo zbirko. Sem spadajo besedila radijskih oddaj *Človek, ki je postal mit (The Man Who Became a Myth; o Belinskem)*, *Oče ruskega marksizma (The Father of Russian Marxism; o Plehanovu)* in *Vloga inteligence (The Role of the Intelligentsia)*, ki pa so vsa vključena v *Moč idej*. Eseji o sovjetski Rusiji so vključeni v zbirko *Sovjetski um (Washington 2004: Brookings Institution Press)*, ki vsebuje tudi bibliografijo Berlinovih del o Rusiji. Besedilo »Srečanja z ruskimi pisatelji v letih 1945 in 1946« («Meetings with Russian Writers in 1945 and 1946»), predvsem o Ani Ahmatovi in Borisu Pasternaku, lahko najdemo v zbirki *Osební vtisi (Personal Impressions)*, skrajšano verzijo tega eseja z naslovom »Pogovori z Ahmatovo in Pasternakom« («Conversations with Akhmatova and Pasternak») pa v že omenjenem delu *Sovjetski um* ter v *Pravi študiji človeštva (The Proper Study of Mankind; London 1997, New York 1998)*, zbirki, v katero so vključeni eseji iz prejšnjih zbirk.

Omeniti je treba še nedavno nadaljevanje Berlinovega pisanja o Rusiji. Tom Stoppard je za trilogijo o ruski inteligenci *Breg utopije (The Coast of Utopia)*, ki je bila premierno uprizorjena v londonskem National Theatre leta 2002, v Lincoln Centre v New Yorku v sezoni 2006–2007 in v Ruskem akademskem mladinskem gledališču leta 2007, po lastnih besedah »dobil navdih ob branju Berlinovih Ruskih mislecev, pri čemer so ga fascinirali nekateri ljudje, o katerih piše avtor«, ki je »zaslužen za prevladujočo atmosfero trilogije«.9 Berlinova »celovita vizija«, če si sposodimo

9 Prva misel je iz intervjuja z Brendanom Lemonom, objavljenega na spletni strani Lincoln Center Theatre, druga pa iz besedila »The Presiding Spirit of Isaiah Berlin«, *Lincoln Center The-*

naslov poučnega uvoda Aileen Kelly,¹⁰ nedvomno močno določa svet, ki ga je avtor upodobil v svoji izjemni trilogiji.

Hvaležen sem mnogim ljudem, a na tem mestu se bom omejil na najpomembnejše zahvale. Naj začnem s prvo izdajo. Največji del mukotrpnega uredniškega dela je opravila doktorica Aileen Kelly; brez njenega znanja ruskega jezika in poznavanja ruske kulture devetnajstega stoletja bi bila moja naloga neizvedljiva. Kljub vsem svojim delovnim obveznostim je mnogo ur posvetila iskanju odgovorov na moja vprašanja, za kar sem ji izjemno hvaležen in ostajam njen velik dolžnik. Isaiah Berlin je tako na moje vztrajno prepričevanje o smiselnosti nove izdaje njegovega dela, v katero je sam ves čas dvomil, kot tudi na moje pretirano natančno pretresanje nekaterih podrobnosti, odgovarjal z izjemno spoštljivostjo, naklonjenostjo in ustrežljivostjo. Lesley Chamberlain mi je nudil dragoceno pomoč pri delu z esejem »Hercen in Bakunin o svobodi posameznika«. Pat Utechin, Berlinova zadnja in najbolj zvesta tajnica, pa mi je bila v vseh fazah dela v izjemno pomoč in spodbudo.

V zvezi s popravljeno izdajo bi se rad najprej toplo zahvalil Dereku Offordu, ki je porabil ogromno časa za potrpežljivo in velikodušno iskanje navedkov in preverjanje njihove ustreznosti. Ne bom pretiral, če rečem, da brez njega pričujoča izdaja ne bi imela oblike, kakršno ima. Mnogo dolgujem tudi Tatjani Pozdnjakovi, ki je s svojim specialističnim znanjem (in pripravljenostjo pomagati) čudežno izsledila skoraj vse odlomke, nad katerimi smo ostali obupali (pri čemer ji je občasno pomagal Konstantin Glebovič Isupov), in se v Ruski nacionalni knjižnici v Sankt Peterburgu dogovorila za optično branje ilustracij iz *Očtov in sinov*. Predanosti teh dveh strokovnjakov, ki je segla daleč onkraj njunih dolžnosti, sem se oddolžil s posvetitvijo knjige, katere uredniški del je bil močno odvisen od njune pomoči.

atre Review, jesen/zima 2006 (št. 43, str. 5; tekst je dostopen tudi na omenjeni spletni strani). V zahvali, ki jo je objavil skupaj s trilogijo, Stoppard Ruske mislece opiše kot »knjigo, ki je bila moja vstopnica v svet Brega utopije«, in dodaja, da je Berlin eden izmed avtorjev, »brez katerih teh dram ne bi mogel napisati«.

¹⁰ Ta uvod objavljamo v popravljeni verziji, ki jo najdemo tudi v zbirki *Proti onemu bregu: ruski misleci med priložnostjo in nujnostjo* (*Toward Another Shore: Russian Thinkers between Necessity and Chance*, New Haven in London 1998).

Marshall Shatz mi je prijazno pomagal reševati vprašanja, še posebno tista v zvezi z Bakuninom; Andrew Drozd, Jaap Englesman, Richard Freeborn, Steffen Gross, Robin Hesseman, Aileen Kelly, Marina Hmelnicka, Marina Kozyreva, Nikolaj Sergejevič Matvejev, Helen Rappaport, Judy Skelton, Roman Davidovič Timenčik, Patrick Waddington in Andrej Zorin so mi prav tako priskočili na pomoč, nekateri celo večkrat. Za pomoč se moram zahvaliti tudi Nicku Hearnu, Richardu Ramageu, Lisi-Marii Spierin ter njihovim kolegom s slovanskega oddelka knjižnice Taylorian Institution Library v Oxfordu. Zaradi slabega in predvsem zelo osnovnega znanja ruskega jezika sem bil pri urednikovanju te izdaje močno odvisen od drugih, zato lahko rečem, da gre za kolektivno delo, ki je na naslovni strani neupravičeno pripisano samo štirim sodelavcem. Odgovornost za vse uredniške pomanjkljivosti pa seveda prevzemam izključno sam.

H. H.

Wolfson College, Oxford
Oktober 2007

AILEEN KELLY: CELOVITA VIZIJA

Uvod

V tej knjigi ne išči rešitev – ne boš jih našel; sodobni človek na splošno ne pozna rešitev.

19

Aleksander Hercen, *Z onega brega*

Ko je želel Bertrand Russell svoj čas Lady Ottoline Morrell pojasniti pojav ruskega boljševizma, je dejal, da je bil ta ne glede na svojo strašljivost ustrezna oblika vladavine za Rusijo: »Če se sprašujete, kako bi bilo treba voditi junake Dostojevskega, je to pravi odgovor.«¹¹

Po mnenju mnogih zahodnih liberalcev je bila sovjetska tiranija logična posledica dejanj in idej »besov« Dostojevskega, tj. ruske radikalne inteligence. Glede na stopnjo odtujenosti od tedanje družbe in vpliv, ki ga je imela nanjo, je ruska inteligenca devetnajstega stoletja pravzaprav pojav *sui generis*. Njeni ideološki voditelji so tvorili majhno skupino, ki je s svojo povezanostjo in zavestjo o svojem poslanstvu spominjala na religiozno sekto. S svojim gorečim moralnim nasprotovanjem obstoječi družbeni ureditvi, obsedenostjo z idejami ter vero v znanost in razum so tlakovali pot ruski revoluciji, s čimer so si zagotovili zgodovinski pomen. A angleški in ameriški zgodovinarji so jih prepogosto obravnavali z mešanico vzvišenosti in moralnega odpora, to pa zato, ker ideje, ki so jih tako goreče zagovarjali, niso bile njihove, ampak so si jih sposodili na Zahodu in dostikrat napačno razumeli oziroma zlorabili, pa tudi zato, ker naj bi v svojem fanatičnem navdušenju nad skrajnimi ideologijami tako kot besi Dostojevskega slepo drveli v samopogubo, za seboj pa najprej potegnili lastno državo, nato pa še velik del sveta. Ruska revolucija in njene posledice so v anglosaksonskem svetu še utrdile globoko zakoreninjeno

¹¹ The *Autobiography of Bertrand Russell*, vol. 2, London 1968, str. 122.

prepričanje, da je strastno zanimanje za ideje simptom mentalne in moralne neuravnovešenosti.

20

Od tega pogleda na rusko inteligenco se je velikemu liberalnemu mislecju vedno uspelo distancirati. Isaiah Berlin je eden najbolj spoštovanih političnih mislecev druge polovice dvajsetega stoletja, zagovornik tistega, kar je John Gray opisal kot »stoični in tragični liberalizem« nezogibne kolizije sprtih vrednot in kar je prineslo v liberalno intelektualno tradicijo nov duh.¹² Njegove spise prežema prepričanje, da liberalne vrednote najboljše branijo tisti, ki skušajo razumeti moč idej, še posebej pa intelektualno in moralno privlačnost tistega, kar je sam poimenoval »veliki despotski projekti« levice in desnice. Njegov izjemni doprinos k angleškemu intelektualnemu življenju je prav v kljubovanju njegovi provincialni brezbriznosti do evropskih intelektualnih tokov. V nizu izvrstnih študij je svetovni javnosti predstavil osebnosti in ideje najizvirnejših mislecev porenosančnega obdobja, v esejih, zbranih v tej knjigi, pa fenomen ruske inteligence.

Berlinov pristop k ruski misli je usmerjalo njegovo zanimanje za to, kako ideje »doživljamo« kot rešitev moralnih problemov. V nasprotju z mnogimi raziskovalci, ki so ruske rešitve problemov presojali v luči zgodovine, se je sam raje osredotočal na dileme, s katerimi se je ubadala ruska misel. Njegovi eseji o Rusiji so povsem samozadostni, ne potrebujejo nikakršnih filozofskih komentarjev oziroma sklicevanj, hkrati pa bogato dopolnjujejo osrednjo temo vseh njegovih del o naši intelektualni zgodovini; izvirnost teh esejev bomo lahko najboljše ocenili prav iz te, širše perspektive.

Središčni problem Berlinovih del je tisto, kar je sam razumel kot eno temeljnih odprtih vprašanj, od katerih je odvisno človekovo moralno vedenje: ali so na koncu koncev vse absolutne vrednote medsebojno kompatibilne, ali pa ni enega in edinega odgovora na vprašanje, kako živeti, ni enega objektivnega in univerzalnega človeškega ideala? V esejih o svobodi, kjer se ukvarja s tem vprašanjem, raziskuje zgodovinske in psihološke izvore ter posledice monističnega in pluralističnega pogleda na svet. Prepričan je, da veliki totalitarni sistemi, zgrajeni na hegllovskih in

¹² John Gray, *Isaiah Berlin*, London 1995, str. I.

marksističnih temeljih, niso izprijena aberacija, ampak prej logična posledica osnovne predpostavke glavnih tokov zahodne politične misli, in sicer da vse pojave določa temeljna edinstvo, ki izvira iz enega in univerzalnega cilja. Do te edinstvo se po mnenju nekaterih lahko dokopljemo s pomočjo znanstvenega raziskovanja, po mnenju drugih pa preko religioznega razodetja oziroma metafizične refleksije. Z odkritjem te edinstvo bo človeštvo dobilo tudi dokončni odgovor na vprašanje, kako živeti.

Čeprav je vera v svojih najbolj skrajnih oblikah, ki v posamezniku vidijo le orodje slepih zgodovinskih sil, večkrat vodila v kriminalno obarvane politične prakse, Berlin poudarja, da vere kot take vendarle ne gre odpraviti kot produkt bolne domišljije. Vera je namreč temelj celotne tradicionalne morale in je zakoreninjena v »globoki in neozdravljivi metafizični potrebi«, ¹³ ki se rojeva iz človekove zavesti o notranjem razdoru in njegovega hrepenenja po izgubljeni mitični edinstvo. V tem hrepenenju po absolutnem se pogosto izraža želja po tem, da bi breme odgovornosti za lastno usodo preložili na »velike amoralne, neosebne, monolitne sile – na naravo, zgodovino, razred ali raso, na ,neizprosne realnosti današnjega časa‘ ali pa na neizogibne spremembe družbene strukture –, ki nas bodo pogoltnile, vpotegnile v svojo brezmejno, brezbrizno in nevtrarno strukturo, ki je nima smisla vrednotiti ali kritizirati in boj proti kateri je za nas vnaprej izgubljen«. ¹⁴

Berlin je prepričan, da monistični pogledi na svet zadovoljujejo temeljne človekove potrebe in da je dosleden pluralizem prav zato v zgodovini tako redek pojav. Pojma pluralizma, kakor ga razume avtor, ne smemo zamenjevati s tistim, kar običajno imenujemo liberalni svetovni nazor, po mnenju katerega sleherna skrajna pozicija že takoj pomeni popačenje resničnih vrednot, ključ do družbene harmonije in moralnega življenja pa zagotavljata zmernost in zlata sredina. Pravi pluralizem, kakor ga razume Berlin, je mnogo bolj odločen in zahteva intelektualni pogum, saj zavrača mnenje, da je mogoče vse konflikte vrednot na koncu koncev preseči v nekakšni sintezi in da so vsi človeški cilji med seboj združljivi. Meni, da človek po svoji naravi tvori vrednote, ki so sicer enako svete

¹³ »Two Concepts of Liberty«, v: *Liberty*, Oxford in New York 2002, str. 217.

¹⁴ »Historical Inevitability«, v: *Liberty*, str. 164.

in dokončne, pa vendarle druga drugo izključujejo, še več, med njimi niti ni mogoče ustvariti objektivne hierarhije. Moralno delovanje tako pomeni sprejemanje bolečih odločitev in izbiranje med nekompatibilnimi, čeprav enako želenimi vrednotami, pri čemer nam ne pomagajo nobeni univerzalni kriteriji.

22

Ta stalna moralna negotovost je po Berlinu cena, ki jo plačamo za prepoznanje prave narave svobode; če se strinjamo, da razpršenosti človeških želja in teženj ne moremo soditi po univerzalnem kriteriju oziroma jih podrediti nekemu višjemu cilju, so napotki Cerkve ali Države povsem neuporabni, šteje le pravica posameznika do samoodločanja. A Berlin vztraja, da so, čeprav je to prepričanje lastno nekaterim humanističnim in liberalnim držam, posledice doslednega pluralizma tako boleče in vznemirljive, tako radikalno spodkopavajo nekatere središčne in nekritično sprejete predpostavke zahodne intelektualne tradicije, da jih je redkokdo eksplicitno izrazil. V vplivnih esejih o G. Vicu, N. Machiaveliju, J. G. von Herderju in v tekstu *Zgodovinska nujnost* (*Historical Inevitability*) je Berlin pokazal, da so bili misleci, ki so eksplicitno opozarjali na posledice pluralizma, vedno napačno razumljeni, njihova izvirnost pa je bila spregledana.

V Štirih esejih o svobodi (*Four Essays on Liberty*) je avtor predstavil tezo, da so pluralistični pogledi na svet pogosto produkt zgodovinske klavstrofobije, obdobji intelektualne in družbene stagnacije, ko občutek neznosnega zatiranja človeškega potenciala z zahtevami po konformizmu obudi potrebo po »več luči«, ¹⁵ željo po večji osebni odgovornosti in neprisilnem delovanju. A prevlada monističnih doktrin v zgodovini priča o tem, da so ljudje veliko bolj nagnjeni k agorafobiji: v trenutkih zgodovinske krize, ko nujnost izbire vzbuja strah in nevrozo, se ljudje svojim dvomom in agonijam željno odrekaajo na račun determinističnih vizij – pa naj bodo te radikalne ali konservativne –, ki jim nudijo »pokoj ujetništva, udobno varnost, občutek, da so končno našli svoje mesto na zemlji«. ¹⁶ Berlin opozarja, da hrepenenje po gotovosti nikoli ni bilo močnejše kot v dvajsetem stoletju; njegovi eseji o svobodi nas glasno opozarjajo, da

¹⁵ »John Stuart Mill and the Ends of Life«, v: *Liberty*, str. 243.

¹⁶ *Historical Inevitability*, prav tam, str. 160.

moramo s pomočjo izostrene moralne zaznave – »celovite vizije« sveta – ozavestiti temeljne zmote, na katerih temelji taka gotovost.

Tako kot mnogi drugi liberalci tudi Berlin verjame, da lahko tovrstno poglobljeno percepcijo dosežemo s pomočjo raziskovanja intelektualnega ozadja ruske revolucije, vendar prihaja do povsem drugačnih zaključkov. Izostren moralni čut, ki ga je vodil pri radikalni reinterpretaciji evropskih mislecev, ga tudi tu prisili, da ovrže prevladujoče mnenje, da so bili ruski inteligenti vsi do zadnjega fanatični monisti. Dokazuje, da so jih zapletene zgodovinske okoliščine naredile močno dovzetne za oba svetovna nazora, tako monističnega kot pluralističnega, izvor njegove fascinacije nad rusko inteligenco pa je v dejstvu, da so njeni najbolj občutljivejši predstavniki hkrati in enako močno trpeli tako za zgodovinsko klavstrofobijo kot agorafobijo, zaradi česar so jih tako privlačile mesijanistične ideologije, do katerih pa so obenem čutili moralni odpor. Posledica tega je bila, ugotavlja avtor, izjemno napeta samoanaliza, ki je v mnogih primerih pripeljala do preroških uvidov v najbolj pereče probleme našega časa.

Vzroki skrajne ruske agorafobije, ki je rodila milenaristične politične doktrine, so dobro znani: posledica padca dekabristične vstaje leta 1825 na politični ravni je bila globoka odtujenost zahodnjaške intelektualne elite od preostanka družbe. Ker je bilo tem ljudem praktično udejstvovanje onemogočeno, so svoj družbeni idealizem usmerili v religiozno iskanje resnice. V historiozofskih sistemih nemške idealistične filozofije, katere vpliv je bil v Evropi takrat na vrhuncu, so iskali univerzalno resnico, ki bi osmislila tedanji družbeni in moralni kaos ter jim v njem pomagala najti svoje mesto.

Hrepenenje po absolutnem je eden od virov te izjemne doslednosti, ki je po Berlinovem mnenju ena najbolj osupljivih lastnosti ruskih mislecev – njihove navade, da vse ideje in koncepte pripeljejo do skrajnih, celo absurdnih zaključkov. Ustaviti se še pred skrajno konsekvenco lastnega razmišljanja je v teh krogih veljalo za strahopetnost, znak nezadostne zavezanosti resnici. Vendar Berlin opozarja na še eno motivacijo za takšno držo, ki pa omenjenemu nasprotuje. Med zahodnjaško manjšino, ki se je prek študija in branja navzela razsvetljenskih in romantičnih idealov svobode in človekovega dostojanstva, je neizprosni

in primitivni despotizem Nikolaja I. obudil občutek klavstrofobije, ki ga v bolj razvitih evropskih državah niso poznali in ki se je izražal v radikalnem dvomu v tradicionalne avtoritete in dogme – družbene, religiozne in politične. Kot je Berlin pokazal v eseju »Rusija in leto 1848«, je propad evropskih revolucij leta 1848 ta proces le še pospešil, saj je okrepil nezaupanje inteligence do zahodnih radikalnih in liberalnih ideologov in njihovih socialnih rešitev. Osrednja tema Berlinovih esejev o ruskih mislecih so napetosti in uvidi ikonoklazma, ki ga žene hrepenenje po veri v absolutno.

V vrsti plastičnih portretov uspe avtorju prikazati posamezne mislece, izjemne predstavnike inteligence, kot razdvojene osebnosti, ki jih nenehno razjeda dvom v absolutno in hkrati želja po odkritju nekakšne monolitne resnice, ki bi enkrat za vselej rešila njihove praktične, moralne dileme. Nekateri izmed njih so podlegli drugi potrebi: Mihail Bakunin je svojo politično kariero začel z znano obsodbo tiranije dogem nad posameznikom, končal pa z zahtevo po popolni podreditvi lastni dogmi o modrosti preprostega kmeta. Še več, mnogi mladi »nihilistični« ikonoklasti šestdesetih let so nekritično sprejeli načela primitivnega materializma. Notranji boj drugih mislecev je bil težji in vztrajnejši. Kot klasični primer fanatične predanosti načelu logične doslednosti se pogosto omenja literarnega kritika Visariona Belinskega, ki je na podlagi heglovskih načel prišel do zaključka, da je treba despotizem Nikolaja I. sprejeti kot nujno stopnjo v zgodovinskem maršu. Berlin v ganljivi študiji o Belinskem pokaže, da je literarni kritik po mučnem notranjem boju podlegel klicem vesti in Heglovo doktrino o napredku razglasil za Moloha, ki v imenu abstraktnih idej požira žive ljudi. V iskanju ideala, ki bi prestal njihovo uničujočo kritiko, so mnogi drugi ruski intelektualci podvomili v velike metafizične sisteme, ki so obvladovali evropsko misel devetnajstega stoletja, pa tudi v najbolj priljubljene predpostavke naprednih ideologij. V eseju o narodništvu, ki je dominiralo v ruski radikalni misli devetnajstega stoletja, Berlin opaža, da so bili narodniki veliko pred svojim časom, saj so opozarjali na nehumane posledice tedanjih liberalnih in radikalnih teorij o napredku, ki so se zanašale na merljivost, centralizacijo in racionalizacijo proizvodnih procesov.